

Een tijdelijk dipje voor hooggeschoolde schoolverlaters?

VDAB, Databeheer en -analyse (2005). *Werkzoekende schoolverlaters in Vlaanderen. 20ste longitudinale studie 2003-2004*. Brussel.

De VDAB is aan de twintigste longitudinale studie toe waarin de arbeidsmarktsituatie van schoolverlaters bekeken wordt binnen het jaar na het verlaten van de school. Dit gebeurt aan de hand van het restpercentage nog werkzoekenden eind juni 2004, ongeveer een jaar na het schoolverlaten. In deze bijdrage is de focus gericht op de hooggeschoolden die het eerst door de ICT-crisis en later door enkele jaren van laagconjunctuur, ook moeilijker gekregen hebben bij de arbeidsmarktintrede. Maar sinds de tweede jaarhelft van 2004, juist na de opvolgingsperiode van deze studie, begon de situatie voor de hooggeschoolden opnieuw te verbeteren.

De kern van de studie naar de schoolverlaters¹ is het *restpercentage nog werkzoekende schoolverlaters*. Dit wordt bekomen door *het aantal nog werkzoekende schoolverlaters*, die een jaar na het verlaten van de school nog werkzoekend zijn af te zetten tegenover *het totaal aantal schoolverlaters* dat sinds enkele jaren bekend is via gegevens van het departement Onderwijs en het VIZO. Bij uitsplitsing volgens studierichting geven deze restpercentages zeer nuttige informatie over de tewerkstellingskansen van de diverse studierichtingen van secundair tot universitair niveau. In dit artikel focussen we op de tewerkstellingskansen van de afgestudeerden van het hoger onderwijs, die de laatste jaren verslechterd zijn.

Binnen de nog werkzoekende restcategorie wordt een onderscheid gemaakt naargelang men al dan

niet gewerkt heeft gedurende de beschouwde opvolgingsperiode (in principe een jaar).

Schoolverlaters steeds meer ingeschreven bij de VDAB

Nooit eerder lag het aandeel bij de VDAB ingeschreven schoolverlaters zo hoog als in deze opvolgingsperiode. In de periode februari 2003 tot en met januari 2004 werden 75 581 schoolverlaters geteld (een daling met 5,8% tegen-

over de vorige periode), waarvan er zich 54 334 ingeschreven hebben bij de VDAB. Dit brengt het aandeel inschrijvingen van schoolverlaters op 71,9%, opnieuw een stuk hoger dan in de vorige periode (69%). De slechte conjunctuur, maar vooral de steeds grotere toegankelijkheid van het internet en de mogelijkheden voor de werkzoekenden om zichzelf in te schrijven en hun dossier, CV en sollicitaties te beheren via 'Mijn VDAB', liggen aan de basis van dit recordaantal inschrijvingen.

Opmerkelijk is de sterker dan gemiddelde stijging van het inschrijvingspercentage bij de hooggeschoolden van bijna 68% naar 72,5%. Wellicht vinden ze wel gemakkelijker hun weg naar de laagdrempelige online zelfbediening (met zelfs mogelijkheid om zich in te schrijven op de campus), maar het hoge niveau van het inschrijvingspercen-

tage en vooral de sterke toename ervan wijzen op een minstens tijdelijk moeilijker arbeidsmarktintrede.

Opnieuw is het gemiddelde opleidingsniveau van de schoolverlaters van 2003 verder gestegen ten aanzien van 2002. Het aandeel van de laaggeschoolden in de cohorte schoolverlaters bedroeg in 2003 juist 15%, tegenover iets meer dan 17% in 2002. Ook het aandeel van de middengeschoolden is lichtjes gedaald (-0,7 procentpunt) en bedraagt nu 43,4%. De hoggeschoolden maken nu 41,7% uit van de cohorte schoolverlaters, een sterke stijging (+3 procentpunten) tegenover het vorige jaar. Als deze trend zich ook in 2004 heeft doorgezet, worden zij voor het eerst de grootste groep in het totaal aantal schoolverlaters.

Van het totaal aantal schoolverlaters (75 581) waren er eind juni 2004, ongeveer een jaar na het schoolverlaten, nog 11 717 bij de VDAB ingeschreven. Dit geeft een globaal restpercentage van 15,5%. Dit restpercentage varieert met het onderwijsniveau. De laaggeschoolden noteren het hoogste aandeel nog werkzoekende schoolverlaters na een jaar, namelijk 27,7%. Bij de middengeschoolden gaat het om 14,8% en bij de hoggeschoolden om 11,8%.

De hoggeschoolden noteren dus het laagste restpercentage. Echter, binnen de groep hoggeschoolde nog werkzoekende schoolverlaters is het aandeel schoolverlaters zonder werkervaring het grootst vergeleken met de andere onderwijsniveaus. In cijfers gaat dit verhaal als volgt: zo'n 22 900 hoggeschoolde schoolverlaters schreven

zich in bij de VDAB in juni 2003. Een jaar later zijn er nog 3 700 van hen werkzoekend, waarvan 2 300 zonder werkervaring of een aandeel van 62% van de nog werkzoekende hoggeschoolde schoolverlaters. Wanneer we dezelfde oefening doen voor de laaggeschoolden, blijkt dat, hoewel ze een hoger restpercentage noteren, het aandeel nog werkzoekenden zonder werkervaring binnen de nog werkzoekende laaggeschoolde schoolverlaters lager ligt, namelijk op 38,4%.

Het relatieve gebrek aan werkervaring bij de hoggeschoolde jongeren die een jaar na het schoolverlaten nog werkzoekend zijn, heeft wellicht te maken met specifieke kenmerken van hun arbeidsmarktintrede: ze wachten meer af om een job te vinden op hun niveau, zullen mede hierdoor minder geneigd zijn om interim-jobs aan te nemen en misschien neemt een deel van hen een sabbatjaar.

Een andere trend is dat de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt iets vlotter verloopt bij de vrouwen. De restpercentages zijn voor beide groepen in dezelfde mate gestegen tegenover het vorige jaar (+0,9 procentpunt), maar het restpercentage nog werkzoekenden bedraagt bij de vrouwen 14,7%, tegenover 16,3% bij de mannen. Dit verschil in het voordeel van de vrouwen is stabiel gebleven tegenover het vorige jaar. Daarnaast heeft een iets groter deel van de nog werkzoekende vrouwen enige werkervaring kunnen opdoen.

De iets betere prestaties van de vrouwen bij de arbeidsmarktintrede hangen nauw samen met hun hoger studieniveau maar ook met een andere studiekeuze. In vergelijking met een aandeel van 51% in het totaal aantal schoolverlaters, zijn de vrouwen

Tabel 1.

Situatie op 30 juni 2004 van de schoolverlaters (SV) in de periode februari 2003-januari 2004 (Vlaams Gewest)

	Mannen	Vrouwen	Totaal
Niet bij de VDAB ingeschreven SV (1)	26,2	29,9	28,1
Bij de VDAB ingeschreven SV en werk binnen 1 jaar (2)	57,4	55,4	56,4
Bij de VDAB ingeschreven SV en nog WZ na 1 jaar (3)	16,3	14,7	15,5
- nog werkzoekende SV na 1 jaar, met werkervaring	7,9	7,9	7,9
- nog werkzoekende SV na 1 jaar, zonder werkervaring	8,5	6,8	7,6
Totaal (1, 2, 3, %)	100	100	100
Totaal (n)	36 990	38 591	75 581

Bron: VDAB, Databeheer en -analyse

sterk oververtegenwoordigd bij de hogeschoolde schoolverlaters (58%). De laaggeschoolde schoolverlaters zijn dan vooral bij de mannen terug te vinden (63%). Verder is ook de segregatie in de studiekeuze nog steeds niet doorbroken: jongens kiezen nog altijd veel meer voor de technisch-industriële beroepen, meisjes voor de zorgberoepen. Dit maakt dat de mannelijke uitstroomkansen afhankelijker zijn van de conjunctuur, terwijl de vrouwen veel meer terecht kunnen in de niet conjunctuurgebonden quartaire sectoren zoals onderwijs, gezondheidszorg en maatschappelijke dienstverlening. We gaan hier verder op in bij de bespreking van de studiegebieden.

Hooggeschoolden krijgen klappen

Bij een analyse van de restpercentages volgens studieniveau is er een opvallende vaststelling. In vergelijking met de vorige periode hebben de hogeschoolden het relatief moeilijker gehad dan de andere studieniveaus. Het restpercentage van de *laaggeschoolden* (maximaal tweede graad van het secundair onderwijs) is iets sterker toegenomen dan het gemiddelde, van 25,9% naar 27,7%. In tabel 2 kan men zien dat dit vooral te wijten is aan de sterk verslechterde uitstroomkansen (of hogere restpercentages) voor afgestudeerden van het beroepssecundair en het deeltijds beroepssecundair onderwijs. Iets meer dan een op drie is een jaar na de schooltijd nog werkzoekend. Andere studieniveaus deden het duidelijk beter, zoals de middenstandopleiding die zelfs het best presterende studieniveau geworden is. Ook de laagstgeschoolden (maximaal eerste graad) scoorden opvallend beter, wellicht te wijten aan maatregelen zoals de Startbanen en de dienstencheques. Maar ook hier verblijft nog een op vier in de arbeidsreserve.

Bij de *middengeschoolden* was er een lichte daling van het restpercentage: het aandeel nog werkzoekenden daalde van 15,4% in 2003 naar 14,8% in 2004. Opmerkelijk hier is de daling voor het beroepssecundair van de derde graad en vierde graad (met een goede score voor de inmiddels populaire opleidingen verpleegkunde in BSO4). Dit is de belangrijkste groep bij de middengeschoolden, die met een restpercentage van 14% duidelijk beter scoort dan het globale gemiddelde. Dit is ook het geval voor het technisch onderwijs (14,3%) waar-

mee opnieuw bevestigd is dat deze beter presteren dan het algemeen secundair onderwijs (17,5%), het enige studieniveau in deze groep dat slechter scoort dan in 2003.

Zoals altijd is het aandeel nog werkzoekende schoolverlaters het laagst (11,8%) bij de *hooggeschoolden*, maar het verschil met de middengeschoolden is veel kleiner geworden: het bedraagt in 2004 nog amper 3 procentpunten tegenover een verschil van 6,7 procentpunten in 2003. De moeilijkere arbeidsmarktintrede van hogeschoolden doet zich voor op alle niveaus: het zwaarst getroffen is de kleine groep van de afgestudeerden van het hoger onderwijs van twee cycli, met een restpercentage (16,3%) dat nu hoger ligt dan het gemiddelde restpercentage (15,5%). Maar ook de grootste groepen, de afgestudeerden van het universitair (10 762 afgestudeerden) en het hoger onderwijs van één cyclus (16 357), tekenen restpercentages op van meer dan 10%, een toename met 2 à 3 procentpunten tegenover de vorige periode.

Wanneer we nog iets verder in de tijd teruggaan, blijkt hier alleszins sprake van een tijdelijke verslechtering van de arbeidsmarktkansen van de hogeschoolden. In vergelijking met twee jaar eerder, de periode 2001-2002 zijn de restpercentages van de hogeschoolden meer dan verdubbeld, maar hier moet wel het lage beginniveau van de restpercentages vermeld worden: van bijna 5% naar iets meer dan 10% voor het hoger onderwijs van één cyclus, van 7% naar meer dan 16% voor het hoger onderwijs van twee cycli en van 6% naar meer dan 12% voor de universitair afgestudeerden. Wellicht ligt de oorzaak in de aanhoudend zwakke conjunctuur gedurende de periode van midden 2001 tot midden 2004, met het slecht presteren (althans op het vlak van tewerkstelling) van zowel de industriële sectoren in het algemeen als van de ICT-sector in het bijzonder. Dat dit pas tot uiting komt in de recentste opvolgcijfers heeft wellicht te maken met de vertraagde conjuncturele impact op de arbeidsmarkt. Maar kort na de opvolgperiode is de situatie voor de hogeschoolden opnieuw verbeterd en kan vastgesteld worden dat ze als eersten profiteren van de ommekeer sinds de tweede jaarlief van 2004 (zie verder).

Tabel 2.

Situatie op 30 juni 2004 van de schoolverlaters in de periode feb. 2003-jan. 2004, volgens studieniveau (Vlaams Gewest)

Totaal Studieniveau	Schoolverlaters		Nog werkzoekend na 1 jaar			
	Aantal	Aantal	% t.o.v. totaal		% zonder werkervaring	
			huidige	vorige	huidige	vorige
Totaal laaggeschoold	11 309	3 131	27,7	25,9	10,6	10,6
Max. sec. onderwijs van de 1ste graad	1 721	428	24,9	29,8	11,9	13,2
Middenstandopleiding	1 931	167	8,6	12,9	2,3	3,5
Deeltijds beroepssec. onderwijs	2 435	864	35,5	29,2	10,0	8,1
Algemeen sec. onderwijs van de 2de graad	357	57	16,0	22,3	9,5	13,6
Beroepssec. onderwijs van de 2de graad	3 584	1 275	35,6	31,5	13,8	14,2
Technisch sec. onderwijs van de 2de graad	1 155	304	26,3	24,6	13,8	12,8
Kunstsec. onderwijs van de 2de graad	126	36	28,6	24,8	16,7	16,4
Totaal middengeschoold	32 779	4 864	14,8	15,4	6,8	7,8
Algemeen sec. onderwijs van de 3de graad	4 743	832	17,5	16,4	10,2	10,1
Beroepssec. onderwijs van de 3de & 4de graad	15 275	2 144	14,0	15,2	5,4	6,7
Technisch sec. onderwijs van de 3de graad	12 139	1 731	14,3	14,5	7,0	7,3
Kunstsec. onderwijs van de 3de graad	622	157	25,2	25,2	14,1	15,7
Totaal hooggeschoold	31 493	3 722	11,8	8,7	7,3	4,3
Hoger onderwijs van 1 cyclus	16 357	1 691	10,3	7,9	5,8	3,2
Hoger onderwijs van 2 cycli	4 374	711	16,3	11,0	11,0	6,2
Universitair onderwijs	10 762	1 320	12,3	9,1	8,2	5,3
Totaal	75 581	11 717	15,5	14,6	7,6	6,9

Bron: VDAB, Databeheer en -analyse

Sterkste studiegebieden blijven overeind

Het loont de moeite om na te gaan welke studiegebieden (een groep van gelijkaardige studierichtingen) binnen het hoger onderwijs recent slechtere dan gemiddelde arbeidsmarktperspectieven bieden. Uiteraard is dit enkel een retrospectieve benadering en houdt dit geen oordeel in over de toekomstkansen van de betrokken studiegebieden en -richtingen. Hiervoor is immers ook een analyse van de vraagzijde (vacatures en aanwervingen) van de arbeidsmarkt nodig. Binnen een studiegebied kunnen er ook grote verschillen zijn tussen de eronder ressorterende studierichtingen.²

Binnen het *hogere onderwijs van één cyclus* (16 357 schoolverlaters), met 63% vrouwen en een gemiddeld restpercentage van 10,3%, zijn er twee zeer goed presterende *studiegebieden*, zijnde de ge-

zondheidszorg (restpercentage 3,7%) en het onderwijs (6,8%) die aansluiting geven op de nog groeiende, quartaire sectoren die geen last hebben van conjuncturele fluctuaties. Andere studiegebieden zoals 'industriële wetenschappen en technologie' en 'handelswetenschappen en bedrijfskunde' noteren daarentegen relatief hoge restpercentages van respectievelijk 11,8% en 12,9%. Vooral in vergelijking met vorige jaren verliezen deze studiegebieden terrein.

Het *hogere onderwijs van twee cycli* is veel kleiner in omvang (4 374 schoolverlaters) en is sterker door mannen bevolkt (57,6%). Iets meer dan de helft van de schoolverlaters komt uit de *studiegebieden* 'industriële wetenschappen en technologie' (industriële ingenieurs) (restpercentage 11,8%) en 'handelswetenschappen en bedrijfskunde' (13,8%), die vrij hoog maar toch beter dan gemiddeld scoren binnen dit onderwijsniveau (16,3%). Het restper-

centage ligt ook hier hoger dan in 2003: een verschil van respectievelijk 3,8 en 8,3 procentpunten.

Binnen het *universitair onderwijs* zijn de afgestudeerden overwegend vrouwen (56,3%). Ze doen het wel iets beter op de arbeidsmarkt dan de mannen, maar ook bij hen was een vrij groot deel (11,4%) nog werkzoekend eind juni 2004, een sterke achteruitgang tegenover de vorige periode (7,9%). Bij de mannen loopt het restpercentage zelfs op tot 13,4%. Net zoals in het hoger onderwijs van één cyclus scoren de studiegebieden in de gezondheidszorg het best. Bij de belangrijke studiegebieden haalt enkel 'toegepaste wetenschappen' nog hetzelfde goede resultaat als vorige jaren (5,7%), maar zowel 'toegepaste biologische wetenschappen' (9,3%) en '(toegepaste) economische

wetenschappen' (10,8%) doen het minder goed dan een jaar eerder. De toegepaste economie doet het echter veel beter dan de 'zuivere' economie. Juist een op acht afgestudeerden in 'rechten, notariaat en criminologie' is werkzoekend gebleven, bijna een verdubbeling tegenover 2003 (6,5%). In de humane wetenschappen zijn er nu studiegebieden met restpercentages boven 20%, waaronder 'politieke en sociale wetenschappen' met een aandeel nog werkzoekende schoolverlaters van 20,1%.

Besluit

Steeds meer schoolverlaters schrijven zich na afstuderen in bij de VDAB. Vooral bij de hooggeschoolden zijn er meer inschrijvingen. Een positieve vast-

Korte opleiding voor langdurig werkloze informatici

Zeker bij een langdurige laagconjunctuur krijgen ook hooggeschoolde schoolverlaters het moeilijker bij de arbeidsmarkt-intrede. Dit geldt des te meer voor de groepen die in het ICT-segment werk zoeken, dat sinds de eeuwwisseling zwaar werd geteisterd. Eind 2004 waren er in Vlaanderen bijna 3 300 informatici werkzoekend, maar nu de ICT-malaise grotendeels voorbij is, waren er op dat ogenblik opnieuw bijna 3 200 werkaanbiedingen voor deze beroepsgroep. Maar intussen was een deel informatici reeds langdurig werkloos, met wellicht deels verouderde kennis in deze 'hyperkinetische' branche.

Een snel groeiende niche is het ontwerpen en implementeren van 'intelligente kennissystemen' die bedrijven en organisaties toelaten om de grote hoeveelheden opgeslagen data te verwerken tot bruikbare informatie en kennis. Maar zoals vaker in sterk (technisch) gespecialiseerde groei-activiteiten, ontstaat er vlug een tekort aan de nodige experts. Om dit euvel te verhelpen heeft het IT-bedrijf Blockware uit Zaventem contact genomen met de VDAB om in een publiek-privaat samenwerkingsverband een opleiding 'Business Intelligence' te organiseren. Het succes in een vorige 'proeftuin', een samenwerking met een grote IT-klepper als Cisco voor een opleiding 'netwerkspecialist' – inmiddels uitgebreid over heel Vlaanderen – werkte blijkbaar inspirerend.

In maart 2004 bereikten Blockware en de VDAB een akkoord over de samenwerking en werd een opleidingsplan uitgewerkt in overleg met Business Objects, de marktleider in deze branche. Reeds in augustus 2004 ging de opleiding 'Business Intelligence' van start voor acht werkzoekende informatici, die reeds minstens een jaar werkloos waren. Begin dit jaar kon de samenwerking al geëvalueerd worden en werden de resultaten voorgesteld: alle acht langdurig werkloze informatici waren na een opleiding van amper een maand binnen de maand erna aan de slag. Vier ervan werken bij het bedrijf Blockware zelf waar ze werken aan 'Palto', een specifiek rapporteringssysteem voor de rusthuissector. Intussen is reeds een tweede opleiding van start gegaan.

Dergelijke samenwerkingsverbanden tonen nog eens hun nut bij het verhelpen van knelpuntvacatures in gespecialiseerde activiteiten. Veelal hebben technisch (hoog)geschoolden voldoende basiscompetenties, maar ontbreekt het hen aan dat tikkeltje specialisatie dat ze in het dagonderwijs niet (kunnen) meekrijgen of hebben ze niet de kans om de nieuwste ontwikkelingen in de praktijk op te volgen. Wanneer dan enkele partners met elk hun specialisatie de handen in elkaar slaan om een zeer (praktijk)gerichte opleiding uit te werken, blijkt een knelpunt vrij snel een lichtpunt te kunnen worden.

stelling is de verdere daling van het aandeel laaggeschoolden bij de schoolverlaters (15%), maar ook de zeer goede score van de laagstgeschoolden en van de schoolverlaters met een middenstandsopleiding. Het totale restpercentage nog werkzoekenden in juni 2004 (15,5%) is iets toegenomen in vergelijking met een jaar eerder, maar de vrouwen behouden hun iets betere uitstroomkansen omwille van een gemiddeld hoger studieniveau en hun minder conjunctuurafhankelijke studierichtingen. Iets meer dan de helft van de nog werkzoekenden heeft wel al enige werkervaring opgedaan. In deze bijdrage werd gefocust op de uitstroomkansen van de hogeschoolden. Terwijl de laaggeschoolden iets meer dan gemiddeld terrein verliezen tegenover 2003 en de middengeschoolden zelfs iets beter presteren, is het restpercentage nog werkzoekende hogeschoolden het sterkst toegenomen, van 8,7% naar 11,8%. Enkel de traditioneel sterke studiedomeinen in de gezondheidszorg en het onderwijs kunnen standhouden.

Ondanks de vermindering van de uitstroomkansen gedurende de (relatief korte) opvolgperiode, blijft het hoger onderwijs veruit de beste uitstroomkansen bieden. Dit blijkt ook opnieuw sinds de tweede jaarhelft van 2004, wanneer de conjuncturele ommekeer zich laat voelen op de arbeidsmarkt. Het blijkt dat de hogeschoolden de laatste maanden opnieuw sneller uitstromen uit de arbeidsreserve. Tussen augustus 2004 (de maand waarin het aantal werkzoekenden doorgaans het hoogst is door de recente inschrijving van de schoolverlaters) en februari 2005 is het aantal hogeschoolde werkzoekenden met 34,8% gedaald, een duidelijk snellere uitstroom dan in de periode augustus 2003-februari 2004 (-31,1%). Hierdoor is de toename van de werkloosheid bij hogeschoolden op jaarbasis stelselmatig gedaald: in augustus 2004 bedroeg deze nog 6,9%, in februari nog slechts 2,6%. Wanneer deze trend zich doorzet zullen de hogeschoolden wellicht nog dit jaar een reële daling van de werkloosheid op jaarbasis (tegenover 2004) laten optekenen. Hogere studies blijven lonend op de arbeidsmarkt, maar de studie over de schoolverlaters toont wel aan dat er ook hier sprake is van 'kansrijke' en 'kansarme(re)' studierichtingen.

Francis Holderbeke
André Van Hauwermeiren
Lindsey Marin
VDAB

Noten

1. Schoolverlaters met woonplaats buiten het Vlaams Gewest, die een bepaalde leeftijdsgrens overschreden hebben of die opgeleid zijn voor een tewerkstelling in een beschermende omgeving, worden niet in het bestand van schoolverlaters opgenomen.

2. Voor meer informatie over alle studierichtingen verwijzen we naar de publicatie op de website (vdab.be/trends/schoolverlaters.html) of naar de interactieve cd-rom die samen met de publicatie te koop is (zie ook via website).